

УДК 81'36

РЕПРЕЗЕНТАНТИ РІЗНИХ МОВНИХ ЯРУСІВ У СТРУКТУРІ ЯДРНОЇ ЗОНИ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Голоцукова Ю. О.

Донецький національний університет, м. Донецьк

У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів на функційний підхід до аналізу мовних явищ; розглянуто структуру ядрової зони функційно-семантичного поля результативності з погляду зв'язку її з репрезентантами різних мовних ярусів.

Ключові слова: результатив, граничність, неграничність, функційно-семантичне поле результативності, функційно-семантична категорія результативності.

Постановка проблеми. У лінгвістиці нашого часу функційний підхід до аналізу мовних явищ набуває дедалі більшого поширення, підтвердженням цього є широке коло праць таких мовознавців, як Т. Г. Акімова, Я. Е. Ахапкіна, О. К. Безпояско, В. П. Берков, О. І. Бондар, О. В. Бондарко, С. А. Бронікова, Ф. Брюно, В. В. Виноградов, О. В. Виноградова, І. Р. Вихованець, В. Г. Гак, О. В. Гулига, О. Єсперсен, А. П. Загнітко, О. В. Кравець, В. Г. Мараховська, І. І. Мешанінов, Ф. Р. Пальмер, В. С. Неверова, О. О. Потєбня, П. О. Редін, Н. О. Слюсарєва, В. М. Ткачук, П. В. Чесноков, Л. Д. Чеснокова, Н. П. Шаповалова, О. О. Шахматов, М. А. Шелякін, Є. Й. Шендельс, Л. В. Щербя, Г. С. Щур та ін. Функційний підхід є найефективнішим під час аналізу мовних одиниць, категорій, оскільки орієнтований на вивчення й опис закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів. Функційний підхід, на відміну від формального, дає можливість дослідити мовне явище не тільки з погляду його внутрішньої будови, але й у плані його функціонування, зв'язку з екстралінгвістичними явищами. Розподіл мовних засобів за семантичними функціями сприяє утворенню комплексів мовних засобів різних структурних рівнів системи мови. Отже, важливою перевагою функційного підходу перед формальним виступає його міжрівневий характер. О. В. Бондарко у своїх роботах [2, 3, 4, 14] неодноразово наголошував на необхідності враховувати функційний підхід у дослідженнях мовних явищ, комбінуючи його з формальним. «На певному етапі розвитку лінгвістичних досліджень виникає потреба (додатково до рівневого) в іншому підході – функціональному, який інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексичні – на базі подібності їхніх функцій. Предметом аналізу виступають єдності, що мають функціональну основу» [5, с. 90]. Такий лінгвістичний підхід, за якого опис і класифікація мовних одиниць ґрунтується на їхніх семантичних функціях, спричинив появу теорії функційно-семантичних полів (ФСП).

У нашому дослідженні спираємося на концепцію польового структурування мовних одиниць, викладену в працях О. В. Бондарка [2, 3, 4, 14], А. П. Загнітка [6],

Н. О. Слюсареві [10–12], оскільки саме в їхніх роботах було узагальнено й систематизовано розрізнені відомості про специфічні риси функційно-семантичного поля, а також викладено принципи побудови поля.

А. П. Загнітко наголошує, що поняття функційно-семантичного поля є одним з визначальних понять функційної граматики, але його дефініцію ні в якому разі не можна ототожнювати з поняттям функційно-семантичної категорії (ФСК). Поняття функційно-семантичного поля ширше за обсягом і може включати до своєї структури велику кількість компонентів. «... ФСП може включати кілька ФСК, ілюструючи тим самим їхню взаємопов'язаність і взаємодію» [1, с. 26]. Специфічною рисою функційно-семантичних полів виступає взаємодія різнорівневих мовних елементів. За цією ознакою функційно-семантичне поле відрізняється від інших групувань у мові, наприклад, від лексико-семантичних полів, репрезентованих лексичними елементами, від синтаксичних полів тощо.

Надбаннями сучасної лінгвістики за проблемою результатива є типологічний опис граматичних категорій дієслова в мовах світу [8, 15], типологічний опис категорії результатива на матеріалі європейських, азійських та африканських мов [8, 9], дослідження результативних аспектів (способів) дії у французькій, російській, українській мовах [13]. Як функційно-семантичне поле результативності не досліджено. Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз одиниць різних мовних ярусів як репрезентантів ядерної зони функційно-семантичного поля результативності.

Основні **завдання** полягають в узагальненні поглядів українських і зарубіжних лінгвістів щодо функційного підходу до аналізу мовних явищ, встановленні зв'язку між різними мовними ярусами у структурі ядерної зони функційно-семантичного поля результативності, аналізі одиниць мовних ярусів як репрезентантів ФСП результативності.

Мовні засоби, що передають значення результативності, репрезентують функційно-семантичне поле результативності.

Ядрову позицію у структурі функційно-семантичного поля результативності посідають репрезентанти **морфологічного, лексичного та словотвірного** ярусів мови, що охоплюють 76% загальної кількості конститuentів функційно-семантичного поля результативності.

Морфологічний ярус ядерної зони функційно-семантичного поля результативності виявлюваний:

а) пасивними дієприкметниками від граничних перфективів: *Бачилось їй, що бродить посеред непрозорих туманів теплої і рожжево забарвленої мли* (І. Франко); *У нього були два сини, вже давно забезпечені і відділені набік* (І. Франко) тощо;

б) пасивними дієприкметниками від неграничних перфективів: *Хлопці [семінаристи] нічого собі, тільки таки трошки загнічені спеціальним вихованням* (Леся Українка); – *Наталю, це твій тато? – питає якась її подружка з передряпанним носом* (Ю. Яновський) тощо;

в) акціональними предикативними формами на *-но, -то*: *Дивлюся ранком – вже **заволочено** серпанком сірненьким небо, далі став помалу й дощик крапати* (Леся Українка); *Уже ж мене **пошарпано**, всі квітоньки **загарбано**, всі квітоньки зірниченьки геть **вирвано** з пшениченьки* (Леся Українка) тощо.

Ядро ФСП результативності охоплює лексеми від граничних і неграничних дієслів. Поняття граничності дії є одним з основних та дискусійних в аспектології. У працях О. О. Холодовича та його послідовників [15] стверджується, що лише граничні дієслова позначають дії, що мають природний результат, неграничні дієслова позначають такі ситуації, що або взагалі не піддаються зміні в часі, або розвиваються таким чином, що не приводять до появи результативного стану: їх природний розвиток може бути лише припиненим, а не завершеним. До граничних відносять передусім дієслова, що позначають перехід з одного стану в інший (*сісти, лягти, упасти, забути* тощо) або набуття якості (*дозріти, побіліти, порозумнішати, почервоніти* тощо). Крім того, граничними є також дієслова, що позначають цілеспрямовані дії, які не можуть тривати довго після того, коли мета досягнута (*смажити, будувати, варити* тощо). Неграничними є дієслова, що необов'язково передбачають одну певну мету (*дивитись, бігти, співати, працювати* тощо), а також ті, що позначають стан (*лежати, знати* тощо). В. О. Плунгян підкреслює, що граничність імпліфікує не властивість ситуації мати результат узагалі, а дещо іншу властивість – передбачуваність, єдиність, природність цього результату [9, с. 58]. Так, дієсловами з реалізованою граничністю є всі перфективи, бо ознака граничності виступає їхньою категорійною ознакою. Також граничність притаманна й частині імперфективів, точніше лексико-семантичним варіантам дієслів, оскільки в різних значеннях дієслово може виявляти різне відношення до граничності. Граничність імперфективів має інший характер, ніж перфективів, там вона потенційна, поки що не реалізована і може бути реалізована лише за певних умов.

Отже, виділяємо два типи форм результативних конструкцій. До першого належать форми, утворені від дієслів, що описують ситуації з природним результатом: *Вже **випито** першу чарку, і молодий, **відварений** по-чабанському способу валашок, парує в мисках* (О. Гончар); *На тім тижні я вертаю з села в Софію і там буду собі писати і гребтись в дядьковій бібліотеці, що **віддана** мені на мешкання* (Леся Українка). Результативність цих лексем зумовлена граничністю їхніх мотиваторів. Результативність можна проілюструвати схемою: **процес / дія** → **завершення процесу / дії** → **результат процесу / дії**: *пити чарку – випити чарку – **випито** чарку, варити валашок – відварити валашок – **відварений** валашок, віддавати бібліотеку – віддати бібліотеку – **віддана** бібліотека*.

До другого – решта форм – тобто форми, утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату. Особливістю результативних похідних, що описують ситуації без природного результату, є те, що вони описують такий стан, точну природу якого не можна передбачити з опертям на семантику відповідного предиката. До цього типу форм відносимо лексико-семантичні варіанти імперфективів, що повністю позбавлені таких семантичних ознак, як спрямування на логічне завершення дії, мета дії, напрям дії тощо та дієслова спрямованого руху: *Він [солдат] почував себе **заговореним** від смерті й надсильним* (О. Довженко), *Ти [українська*

мова] у мені із кореня – Подем мені **наговорена**, Дзвоном коси прокована, В чистій воді смакована (В. Бичко), *говорити* – *заговорити* – **заговорений** – *наговорити* – **наговорений** – *договорити* – **договорений** – *переговорити* – **переговорений** – *виговорити* – **виговорений** тощо.

Зв'язок результати́ва і словотворення виявлюваний у тому, що результати́в – це пасивне значення дієслова, яке пов'язане з творенням нової лекси́ми [7, с. 194]. Приєднання афіксів до перфектива у більшості випадків перетворює його у результати́в, тобто відбувається процес афіксації. Афіксація тісно пов'язана зі значенням досягнутого результату дії. Цей результат може бути природним, тоді формується словотвірне значення результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, або неприродним, ускладненим додатковим лексичним значенням.

Значення результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, притаманне майже всім афіксам, але може виявлятися в них лише за певного значення мотиватора, а саме у випадку його граничності. Результати́ви від граничних дієслів мають значення **«результат дії, яку називає дієслово-мотиватор»**: *бруднити* – *забруднити* – *забруднений*: *Одежда, руки в них забруднені фарбою та клеєм* (Леся Українка); *підписувати* – *підписати* – *підписаний*: *В машині їхав офіцер-парламентер з текстом ультиматуму, підписаного командувачами обох Українських фронтів* (О. Гончар); *брати* – *взяти* – *взятий*: *Мені передано, що Ви хотіли б, аби стаття була **взята назад*** (Леся Українка) тощо.

Результати́ви від неграничних дієслів мають значення **«результат дії дієслово-мотиватора, ускладнений додатковим лексичним значенням»**. Зазвичай вони утворюються від префіксальних перфективів: *думати* – *придумати* – *придуманий*: *Хіба іноді іграшка яка, **придумана** ним, зведе братів до купи* (Панас Мирний), *Сафрон розстебнув сорочку, пальцями розірвав підшиту до коміра стьожку, і з проріхи скотилося в долоню кілька червінців. – Ловко **придумано**, – засміявся Гуркало* (М. Стельмах); *думати* – *продумати* – *продуманий*: *Степан Васильович заздальгидь **продуманим** ударом з усієї сили б'є філера в перенісся* (М. Стельмах) тощо.

Додаткове лексичне значення можуть мати й результати́ви від граничних мотиваторів, наприклад: *варити* (*зварити*) – *наварити* – *наварений*: *Посадили молодих за стіл; страви ж було усякої **наварено**, була ж і горілка, була й варена* (Г. Квітка-Основ'яненко); *варити* (*зварити*) – *розварити* – *розварений*: *Над Вербівкою стояла вечірня тиша... Пахло солом'яним димом, житнім свіжим хлібом, пионяним кулішем та **розвареною** в ющі молодого петрушкою* (А. Іщук) тощо.

Висновки. Отже, репрезентантами функційно-семантичного поля результати́вності виступають пасивні дієприкметники, акціональні предикативні форми на *-но*, *-то* (**морфологічний ярус**); лекси́ми, утворені від дієслів, що описують ситуації з природним результатом, та лекси́ми, утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату (**лексичний ярус**); одиниці зі значенням результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, та одиниці зі значенням результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, ускладненим додатковим лексичним значенням (**словотвірний ярус**). Проблема зв'язку результати́ва з різними ярусами мови, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з найбільш дискусійних. Вирішення теоретичних та практичних проблем взаємозв'язку результати́ва з мовними ярусами

є важливим для опису загальної структури мови, необхідною умовою для створення фундаментальних описових і категорійно-функційних граматики.

Список літератури

1. Болух О. В. Морфолого-синтаксичні особливості прислівника / О. В. Болух // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 34–39.
2. Бондарко А. В. О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений / А. В. Бондарко // Функциональный анализ грамматических категорий : [сб. науч. тр]. – Л., 1973. – С. 5–31.
3. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 208 с.
4. Бондарко А. В. Функциональная грамматика : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
5. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 176 с.
6. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : [навч. посібник] / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонДУ – 1996, – 437 с.
8. Неद्याлков В. П. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. ; [ред. В. П. Неद्याлков]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 262 с.
9. Плуноян В. А. К определению результата (универсальна ли связь результата и предельности?) / В. А. Плуноян // Вопросы языкознания. – 1989. – № 6. – С. 55–63.
10. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка : [монография] / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981а. – 206 с.
11. Слюсарева Н. А. О семантической и функциональной сторонах языковых явлений / Н. А. Слюсарева // Теория языка, методы его исследования: К 100-летию со дня рождения Л. В. Щербы. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1981б. – С. 243–249.
12. Слюсарева Н. А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка : [монография] / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1986. – 214 с.
13. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / Світлана Олегівна Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
14. ТФГ 1987: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др. ; [под ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
15. Храковский В. С. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги / В. С. Храковский, С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. ; [ред. А. А. Холодович]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. – 380 с.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read>. – Назва з екрану.
2. Довженко О. Зачарована Десна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tululu.ru/read59108/3/>. – Назва з екрану.
3. Леся Українка Лісова пісня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read>. – Назва з екрану.
4. Панас Мирний Лихі люди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tululu.ru/read68205/>. – Назва з екрану.
5. Стельмах М. Гуси-лебеді летять... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=84&view=read>. – Назва з екрану.
6. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=79&view=read>. – Назва з екрану.
7. Яновський Ю. Вершники [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7187&view=read>. – Назва з екрану.

Голоцукова Ю. А. Репрезентанты разных языковых ярусов в структуре ядерной зоны функционально-семантического поля результативности / Ю. А. Голоцукова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 32–37.

В статье проанализированы и обобщены взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно функционального подхода к анализу языковых явлений; рассмотрена структура ядерной зоны функционально-семантического поля результативности с точки зрения связи ее с репрезентантами разных языковых ярусов.

Ключевые слова: результатив, предельность, неопределенность, функционально-семантическое поле результативности, функционально-семантическая категория результативности.

Golotsykova Y. Representants of various linguistic tiers in the structure of the nuclear areas of functional-semantic field of resultative / Y. Golotsykova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 32–37.

In the article considered and generalized views of Ukrainian and foreign linguists in the link of the functional approach to the analysis of linguistic phenomena; considered the structure of the nuclear area of the semantic field of functional-semantic field of resultative in terms of its relation to the different language representants tiers.

Key words: resultative, limit, unlimit, functional-semantic field of resultative, functional-semantic category of resultative.

Поступила в редакцию 07.10.2012 г.